

Bernáth Krisztina

Valláskérdés a szocializmus után

Recenzió Chris Hann & the „Civil Religion” Group: The Postsocialist Religious Question. Faith and Power in Central Asia and East-Central Europe [Valláskérdés a szocializmus után. Hit és hatalom Közép-Ázsiában és Kelet-Közép-Európában]. p. 352, (Berlin, 2006., LIT Verlag, 2006, 352 old., ISBN 3-8258-9904-7) című könyvéről

Korunk gyors társadalmi változásai közepette, az átfogó és egyetemes vallásosság kultúrájának megszűntével, a vallásosság kérdése szétfeszítette a hagyományos megközelítések és kutatási módszerek kereteit. A szocializmus bukása után, a közép-ázsiai és kelet-közép-európai országok átmeneti időszakában a közösségi és az egyéni vallásosság, a hatalom és a tolerancia, a kereszténység és a hit fogalmai új tartalmakat nyertek, s emiatt a régióban lévő országok ideális terepet jelentettek a vallásosság kutatásához.

A valamivel több mint 300 oldalas könyv fejezetei a *civil* kulcsfogalma köré épülnek, és a 14 szerző ennek olyan aspektusaira fókuszál, mint a civil társadalom, a civil vallásosság, valamint a civilség egyéb jelentéstartalmai: a mások elismerése, elfogadása, a tolerancia, közösség és szolidaritás. A kötet a címben szereplő két földrajzi régió szerinti bontásban 13 tanulmányban és a szerkesztő által írt bevezetőben kínál választ olyan kérdésekre, melyek a sokszínűvé vált vallási mezőnyt átlátni és megérteni kívánó olvasót is foglalkoztathatják. A társadalomtudományos – döntően antropológiai és etnográfiai – kutatási eszköztár használatával a szerzők látteleletet nyújtanak a térség vallási helyzetének némely problematikus vonásáról, ám a kötet terjedelme keretet ad egy-egy téma teljes körű/kimerítő tárgyalásának.

A kötet szerkezetileg az előszóra és a bevezető tanulmányra, valamint további két fő részre tagolódik. Az előbbieket szerzője, Chris Hann – aki a tanulmánykötet szerkesztője és projektgazdája is – az általános, leíró bevezetőben a kötet létrejöttének kontextusát (szocializmus utáni időszak) és értelmezési keretét (civil társadalom, vallásosság, hatalom) adja.

A kötet első része hét tanulmány révén Közép-Ázsia (Kazahsztán, Üzbegisztán, Kirgizisztán, Türkmenisztán és Tádzsikisztán) országainak vallásosságába nyújt betekintést. Ezen országok közös jegye, hogy az iszlám vallást mint helyi közösségépítő gyakorlatot beépítették a nemzetépítő stratégiába, ám a más vallási csoportokhoz való viszonyban eltérő nézeteket vallottak. A tanulmányok a térség vallásosságának más-más aspektusaira összpontosítanak.

Mathijs Pelkmans Kirgizisztánt mint a vallások piacát mutatja be, ahol a gazdasági és kapcsolati tőkét leginkább mozgósítani képes csoportok váltak sikeresekké, ám lévén, hogy a vallásosság történelmi, társadalmi és kulturális kontextusba ágyazott, a vallási piac modellje a gyakorlatban nem minden feszültségtől mentesen valósul meg. Julie McBrien üzbég lakta terepen végzett kutatása során azt vizsgálta, hogy miként alakulnak az „igazi” muszlimokról alkotott képzetek és diskurzusok a változó társadalmi, kulturális és gazdasági kontextusban.

Az állam beavatkozását/korlátozását a szabad vallásgyakorlásba és a vallás államosítását három tanulmány szemlélteti ebben a részben: Irene Hilgers a vallásgyakorlásra vonatkozó törvények alakulását elemzi Üzbegisztánban, illetve ezek korlátozó voltát mind a vallási pluralizmus, mind az egyéni vallásgyakorlás terén; Johan Rasanayagam ugyanezen ország valláspolitikájának

néhány hatását mutatja be az egyének közötti – legtöbbször konfliktusos – kapcsolatok alakulására nézve; míg Krisztina Kehl-Bodrogi Türkmenisztán példáján arra a következtetésre jut, hogy azok a személyek válnak intoleráns iszlám fundamentalistákká, akik számára az átmenet anyagi veszteséget is jelentett.

A hetedik fejezet Tádzsikisztán helyzetéről készült esettanulmány, melyben a szerző (Manja Stephan) az iszlám helyi és univerzális jellegzetességének mindennapi ütközéseiről ír személyesebb hangvétellel. Az első rész utolsó fejezete (Pawel Jessa) etnográfiai jellegű, mely Kazahsztán kapcsán szemlélteti a demokratizálódás és a civil társadalom államra gyakorolt kihívásait.

A könyv második része hat tanulmányt foglal magában. A szerzők a kelet-közép-európai vallásosság olyan dimenzióit mutatják be írásaikban, mint a tolerancia, a vallási monopólium, vagy a nemzetiség és vallásosság egybefonódása vagy szétválása.

Monica Heintz antropológiai kutatása a tolerancia és a moralitás hétköznapi megnyilvánulásait elemzi Moldova példáján. A 10. és 11. fejezetek (Tanya Richardson és Vlad Naumescu) kutatási terepe Ukrajna: az előbbiben egy nagyváros vallási pluralizálódásának folyamatáról és következményeiről olvashatunk, Naumescu írásában pedig a görög katolikusok közösség- és a vallásgyakorlásáról. Fosztó László kutatása az erdélyi roma közösség körében mutatja be a nemzetiség és a vallásosság szétválásának történetét, míg a rész utolsó két fejezetében Juraj Buzalka a görög katolikus kisebbség történelmi hagyatékainak hatását tárja fel Lengyelországban, míg Stéphanie Mahieu elemzi a közösség alkalmazkodását a civil társadalom új működéséhez Magyarországon.

A tanulmánykötet írásai másik megközelítésből nézve a közösségek alakulásáról és létéről, azzal kapcsolatos harcairól és veszélyforrásairól szólnak. A lét biztonságát és bizonytalanságot jelentő tényezőiről, a vallásosság egyéni és közösségi aspektusairól, az elfogadásról és az elutasításról, a régi és az új ütközéséről, a helyi és a globális, a hagyományos és a modern összecsapásáról szól ez a könyv.

A *Vallás a szocializmus után* című kötet egységességét az írások esettanulmány jellege adja. Pozitívuma, hogy az általánosan társadalomtudományi, de specifikusan vallásszociológiai jellegű kérdésekre időszerű és alaposan dokumentált válaszokat és példákat talál benne az olvasó, melyeket egy átfogóbb keretbe helyezve teljesebb képet nyerhet. Különösen hasznos lehet azok számára, akik a vallásosság kapcsán nemcsak a *ki?*, *mi?* és *hol?* kérdésekre szeretnének választ kapni, hanem a *miért?* és *hogyan?* is érdekli őket, ugyanakkor mindazok számára is, akik az állam – és tágabb értelemben a hatalom – megnyilvánulásait és működés módját kívánják megérteni.

Nagy Attila

Míg az istenek álmosan pislognak

Recenzió Szilágyi Tamás–Szilárdi Réka: Istenek ébredése. Az újpogányság vallástudományi vizsgálata (Szeged, 2007, JATE Press) című könyvéről

A vallási jelenségek iránt érdeklődő közönség számára akár ismerős munkának is nevezhetném az alábbiakban bemutatandó művet. Majd 2000 évvel ezelőtt ugyanis Cicero, korának nagy gondolkodója (ami ekkoriban politikai pályával is párosulhatott), már kénytelen volt írni egy „valláskalauzt”, melyben a Rómába betörő misztériumvallásokat, babonákat és kiüresedett ünnepi szertartásokat vette számba, s amely műben Cicero Róma racionális hangján próbált szólni, ostromozva az emberi ostobaságot.

A jelen mű stílusában, céljában is több ponton különbözik Cicero mester írásától. Ez egyrészt a kettő megjelenése között lévő időbeni távolságból is adódik – míg a római polgárok valami új és idegen (nem római) jelenségnek voltak a tanúi, addig a két szerző által vizsgált vallási tradíciók adott előzményekkel bírnak: búvópatakként mindig jelen voltak (legalábbis saját tantételeik szerint) a történelem sodrában, vagy éppen a Cicero által említett pogány vallások örökösei (pl. Magna Mater kultuszok), így jelenlétük a posztmodern korban egyáltalán nem hat a „valami új és idegen” élményével. További pozitív különbségként említendő az is, hogy a két szerző nem atyai feddéssel próbálja olvasóit a helyesnek vélt irányba terelni, hanem „objektív beleéléssel” kalauzolja őket a neopogány mozgalmak titokzatos dzsungelében.

A kötet felépítése egyszerű, áttekinthető: a kevesebb több elvét tükrözi. Ennélfogva az alig 120 oldalas írás miniciklopediaként szolgálhat, már csak azért is, mivel hasonló tudományos igényűvel még senki nem írt magyarul az újpogány vallásokról. Apró hibájának lehet azonban felróni, hogy a *Vallási kínálat* címre hallgató fejezet (13–16.) mintegy folytatása a bevezetőnek, kis képzavarral élve annak utórezgése (befejező mondata). Adódhat ez a bizonytalanság talán abból is, hogy ma országunkban nívós, tudományos igényű, rendszeres vallástudományi folyóirat nem jelenik meg. (Véleményem szerint ez a hiba ismétlődik meg akkor is, amikor a Sátánizmusra külön alfejezetet és nem csupán néhány mondatot szán a szerzőpáros, pusztán azért, hogy élesen leválassa azt a neopogányság többi áramlatától.) Számomra mindig lenyűgözően hat, hogy az angolszász szakirodalom mennyivel könnyebben tudja megérinteni és érinteni hagyni a vallási témákat.

Az első fejezetben arra a nem kisebb feladatra vállalkoznak a szerzők, hogy az újpogányság jelenségét, fogalmát definiálják. Az ismertetett szakvélemények alapján saját munkadefiníciót alkotnak: „A neopogányság kifejezés egy gyűjtőfogalom, összefoglaló elnevezése mindazon vallási csoportok sokféleségének, melyek a legváltozatosabb archaikus (jellemzően természetközpontú) vallási hagyományokhoz nyúlnak vissza, felelevenítve és rekonstruálva az egykoron volt hiedelmeket, szokásokat és vallási gyakorlatokat, a modern világ kihívásaihoz adaptálva azokat.” (32.)

A kötet alapkonceptiója, hogy a 18–20. században a világ deszakralizációjáról és az azzal kapcsolatos vallástalanságról vallott elvek szöges ellentétben állnak a valósággal. Nemhogy csökkent volna a vallási piac, hanem színesedett. A marketing nyelvén szólva az árumélység és áruszélesség is nagyobb annál, mint amennyit a kereslet el tudna képzelni. A neopogány

vallásokat ennek a vallási piacnak (religious marketplace) egyik polcán találhatjuk meg. Miért érdekesek számunkra? Jó részük az angolszász vagy nordikus kultúra része, abban vertek gyökeret, abból táplálkoznak (pl. kelta druidizmus, germán ásatrú, boszorkánykultuszok stb.). A két szerző számára azonban nem az a kérdés, hogy e vallások milyen forrásokból táplálkoznak, hanem az, hogy a világban megjelenő fontosabb neopogány vallásokat feltérképezve meg lehet-e ismerni a hazánkban jelenlevőket. Könyvük gerincét tehát az a 20 oldalas fejezet alkotja, amelyben egy tárgyilagos, összefoglaló neopogány main-stream történetet tárnak az olvasó elé (39–59.), amelyben olyan irányzatokat mutatnak be, mint a mágia (mint a neopogány vallások egyik bűvőere), a wicca kultusz, az ásatrú, a druidizmus, illetve a kelet-európai neopogány vallási jelenségek.

Megjegyzendő, hogy mindezek a vallási jelenségek a modern olvasó számára nem is tűnnek olyan idegennek, hiszen jelen vannak a mindennapjainkban. Ha úgy tetszik: bár fel se tűnt, de eddig is a nappalinkban tanyáztak – mindennél népszerűbbek például a boszorkánysággal és druidákkal foglalkozó ismeretterjesztő műsorok (a tudományos jelzöt itt kissé erősnek ítélném), a II. világháborúról szóló „dokumentumfilmek” szinte kötelező eleme lett a náci birodalom okkult vonásainak hangsúlyozása, míg a gyerekek olyan modern, boszorkányokról szóló sorozatok közt válogathatnak szombatonként, amelyek a neopogányok által használt jelkép- és szimbólumrendszert ad hoc használják. A szerzők – akarva-akaratlanul – pontosan ezeket a mindenütt utolérhető vallási jelenségeket tárják fel érthetően, a vizsgált jelenség iránti tiszteletet megadva. Mindennek az is oka lehet, hogy a New Age és a neopogányság igen szoros kapcsolatban áll egymással (25–30.). Az erről szóló alfejezetben található összehasonlító táblázat a könnyebb tájékozódást szolgálja a téma iránt érdeklődőknek.

A magyar neopogányság fejezetben a mai magyar áramlatokról esik szó: azok korai hátteréről és jelenkori helyzetéről. Noha a magyar neopogányság forrásai hasonló gyökerekből táplálkoznak, mint a nemzetközi irányzatok, azokat sokkal jobban meghatározza a nemzeti és politikai identitás. Ezeknek hátteréről is ízelítőt kapunk, jóllehet a könyv terjedelménél fogva inkább csak összefoglalja, mintsem kifejti vagy részleteiben elemzi ezeket a forrásokat és gondolathatásokat (például Badinyi-Jós, Bobula stb.) A magyar neopogány áramlatok egyik jellemzője, hogy kedvelik a nyelvészkedést, és jelentős hangsúlyt fektetnek egy-egy elfeledett, akár már a korabeli tudós által is visszavont elmélet továbbgondolására (lásd Zsirai Miklós: *Östörténeti csodabogarak*. In Domokos Péter (szerk.): *Uralisztikai olvasókönyv*, Budapest: Tankönyvkiadó, 1981).

A Magyarországon jelen levő neopogány csoportok számbelileg, politikailag nem erősek (statisztikai adataink szerint). Viszont az utóbbi év közéleti eseményei ennek az állításnak ellentmondani látszanak, így azt megerősíteni vagy megdönteni csak egy újabb tudományos kutatás képes. Annak ellenére, hogy viszonylag kevesen látogatják szabad előadásait, gyűléseit, weblapjukat, az általuk terjesztett a gondolati-mémek, a mémplexek egyre inkább terjednek (alternatív történelem szemlélet, nyelvújító magyarázatok, politikai identitáskeresés stb.). Úgy érzem, hogy a felvetett kérdésekre választ csak ennek a kötetnek a folytatása adhat (mely szinte kívánja, hogy megírják a szerzők).

A kissé rendhagyóra sikerült ismertetőért elnézést kérek az olvasótól. De valljuk be, a magyar tudományos közéletben vallásról könnyeden és ugyanakkor az „másik” vallásnak a tiszteletet megadva beszélni sem szokványos. Ez a munka mindenképpen példamutató, de folytatásért kiált, mivel a Kárpát-medencében az istenek nem felébredtek, hanem felriadtak álmukból, és most még csak álmosan pislognak...